

A Comparison of the Romantic Story Of “Siavash and Sudabeh” and “The Prince and the Maidservant”

Fatemeh Keramati^{*}
Ahmad Khajehim^{**}

Forbidden love leads to tragedy. Two notable examples of this pattern are the story of Siavash and Sudabeh in Ferdowsi’s *Shahnameh* and the tale of the Prince and the Handmaiden in the *Sindbad-nameh*, which share common features in the essence of the story. This study has been conducted with the aim of comparatively examining the narrative structure, character elements, and ethical and social themes in these two narratives. The research method in this study is comparative analysis based on library sources and studies in comparative literature. The findings show that both narratives reflect a shared pattern of “forbidden love and the oppressed male hero,” a pattern rooted in mythological and moral archetypes of ancient societies and recreated in the Iranian narrative with local characteristics and an ethics-oriented worldview. These two stories, despite numerous similarities such as: the prophecy about the future of the main character at birth, the hero’s upbringing away from his family, his return to the palace after a period of training, his entry into the women’s quarters, the stepmother’s infatuation with the stepson, the hero’s chastity and his loyalty to his father, the false accusation made against him, the punishment of the hero despite his innocence, the proof of his innocence, the forgiveness of the guilty party and saving them from death, also have fundamental differences in the essence of the story and in the ultimate fate that befalls the hero at the

* Corresponding Author: Ph.D. Student in Persian Language and Literature, Epic Literature major, Faculty of Literature and Humanities, Hakim Sabzevari University, Iran.

fatemeh.keramati73@gmail.com
9989-8967-0006-0009

** Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Hakim Sabzevari University, Iran.

Khajehim1@yahoo.com
0000-0002-1354-834x

end. These differences appear especially in the type of ending, the hero's final social status, and the implicit message of the narrative, and they reflect different cultural and value-based perspectives underlying each narrative.

Keywords: Shahnameh, Sindbad-nameh, forbidden love, Siavash, prince.

Introduction

Lyric literature is a manifestation of profound human emotions and a reflection of love in literature. Persian literature, too, has long been rich with love stories—works that sometimes celebrate love as a sublime mystical or human experience, and at other times depict illicit loves, giving it a tragic and cautionary dimension. The story of a stepmother's love for her stepson presents a different perspective on love: an unwelcome and forbidden affection that neither warms the beloved nor brings pride to the lover. It is a love that begins in secrecy and concealment, but once revealed, it becomes a narrative of scandal and the onset of conflict.

In most of these narratives, the stepmother calls the stepson to her romantic and carnal desires, but the stepson, loyal to his father and committed to moral principles, refuses her advances. Consequently, the stepmother, in order to preserve her honor and power, seeks revenge and schemes against him, while the stepson endures false accusations and undeserved punishments, seeking God's help to prove his innocence. Even after his innocence is established, he becomes entangled in an unwanted fate, and the outcome of his story is shaped by the collective unconscious and cultural ethos, sometimes ending happily and sometimes tragically, and inauspiciously

Discussion and Analysis

The narrative of Siavash and Sudabeh in the Shahnameh and the story of The Prince and the Maiden in the Sindbadnameh are two prominent examples of the depiction of forbidden love in Persian literature. Both narratives portray the doomed love of a woman for her stepson, centered around the element of "accusation" and its tragic consequences, and they share notable similarities in terms of structure,

main themes, and characteristics of the central characters, which include:

Prophecy after Birth

Both the stories of Siavash and the Prince include a prophecy following the hero's birth; however, the nature of the prophecy differs. For one hero, it predicts a bright and favorable future, while for the other, it foresees a bitter and troubled destiny.

Beauty of the Hero

Having a beautiful and charming appearance is a common feature of both Siavash and the Prince. Throughout both stories, especially from birth to adulthood, their extraordinary beauty is repeatedly emphasized, which is one of the factors that attracts the stepmothers to these heroes.

Being Raised Away from the Father

After Siavash's birth, when astrologers predict an ominous fate for him, King Kavus entrusts him to Rostam to teach him the skills of courtly and martial life. Similarly, in the Sindbadnameh, the king, following the advice of philosophers, summons Sindbad and entrusts his son to him for education and upbringing.

Returning to the Father

In the Shahnameh, after receiving the necessary training in combat and courtly manners from Rostam, Siavash longs to see his father and asks Rostam to take him to meet him. In the Sindbadnameh, after Sindbad has taught the Prince all that was necessary, he brings him to his father to demonstrate his worthiness.

Entering the Women's Quarters

In the story of Siavash, Sudabeh approaches the king and, under the pretext of choosing a bride for Siavash, requests that he be sent to the harem. Reluctantly, and under the king's insistence, Siavash prepares to enter the women's quarters. Similarly, in the Sindbadnameh, after the Prince returns to the palace, he must follow Sindbad's advice and remain silent for seven days to ward off an ominous fate. Despite the

king and ministers' efforts, he maintains his silence, and they decide to send him to the harem in the hope that he might speak with the women.

Stepmother's Love for the Hero

The stepmother's love for her stepson in both stories creates profound challenges within familial relationships. The presence of the female characters in each narrative is crucial, and they enter the story at similar points in relation to the male heroes.

Chastity and Rejecting Treacherous Love

In the women's quarters, Sudabeh prepares a private setting to seduce Siavash, but he remains chaste and does not betray his father and benefactor. Likewise, when the Prince enters the Maiden's chamber, and she confesses her love, asking him to help poison the king and elevate her to the throne, he refuses and does not commit treachery against his father.

Accusation Against the Hero

Both Sudabeh and the Maiden attempt throughout the story to escape the control of their men. They easily yield to their personal desires, and when thwarted, they accuse their stepsons of sexual assault.

Punishment Despite Innocence

After being rejected, Sudabeh constantly incites the king against Siavash, leading King Kavus to send him to the fire—despite knowing he is innocent—so that if he is guilty, he will be punished, and if innocent, he will prove his innocence. Similarly, in the story of the Prince, after the Maiden accuses him before the king, although the ministers repeatedly assert his innocence, the king imprisons him and even contemplates executing him.

Proving Innocence

After Sudabeh's accusation, Siavash proves his innocence by undergoing the trial of fire. When he passes through the fire unharmed, his innocence and chastity are confirmed for all. Likewise, after the ominous week predicted by Sindbad ends, the Prince breaks his silence and recounts all that occurred with the Maiden to his father, thereby

proving his innocence. The Maiden also confesses her wrongdoing, confirming the Prince's innocence.

Hero's Forgiveness and Saving the Guilty Woman from Death

After Siavash proves his innocence through the trial by fire, the king intends to punish Sudabeh, but Siavash intervenes and prevents her death. Similarly, after the Prince proves his innocence, when the ministers plot to punish the Maiden, he intervenes and saves her from death.

Conclusion

The theme of a stepmother's love for her stepson is a recurring motif in the literature of Iran and the world. Although these two stories differ in narrative details and endings, they exhibit notable similarities in terms of structure, main themes, and the characteristics of the central characters, which include:

- The prophecy of each main character's future after birth
- The upbringing of both heroes away from their families
- Returning to the palace after receiving education and training
- Entering the women's quarters
- The stepmother's love for the stepson (the hero)
- The hero's chastity and loyalty to his father
- Accusation against the hero
- Punishment despite innocence
- Proof of the hero's innocence
- Forgiving the guilty party and saving them from death

Despite these similarities, the endings of the two stories are completely different. In the *Sindbadnameh*, the Prince ascends the throne peacefully after his father's death. In contrast, the story of Siavash has a tragic ending. To escape Sudabeh's schemes, Siavash makes peace with Afrasiyab and goes to Turan. Ultimately, through Garsivaz's conspiracy, Afrasiyab kills Siavash despite his innocence. Rostam then avenges him by splitting Sudabeh in two and killing her, and with the help of Kay Khosrow, Siavash's son, Afrasiyab is defeated. This difference in the conclusions reflects the diverse mythological and cultural backgrounds of the two works, highlighting the variety of perspectives on justice, destiny, and loyalty in classical Iranian literature.

References

- Jamshidi, Zahra; Mohammadian, Abbas (2020) "New Findings on the Story of Siavash in the Course of the Kurdish Narrative of Almas Khan Kanduleh-i," *Pazhuhesh-nameh-ye Adab-e Hamasi*, Year 16, No. 2, Serial No. 30, pp. 107–130.
- Dabir-Siyazi, Seyyed Mohammad (1999) *The Story of Siavash (Stories of the Renowned Ancient Shahnameh of Ferdowsi)*, Tehran, Peyvand-e Mo'aser.
- Rouzbah, Mohammad Reza; Fariba Iyazi (2013) "A Comparative Study of the Patterns of Forbidden Love (Sudabeh and Siavash, Zuleikha and Joseph, Phaedra and Hippolytus)," *Research Quarterly of Kavosh-nameh*, Year 14, No. 26, pp. 175–200.
- Zandi-Zadeh, Hooman (2011) *A Study of the Play Hippolytus and the Story of Siavash with a Comparative Mythological Approach*, M.A. Thesis, Persian Literature, Dramatic Literature Orientation, Supervisor: Bahman Namvar Motlagh, Islamic Azad University, Central Unit, Faculty of Art.
- Shamisa, Sirus (2015) *Literary Genres*, 5th ed., Tehran, Mitra.
- Sadegh-Zadeh, Mahmoud; Karam-Panah, Mostafa (2020) "A Comparative Study of Joseph and Zuleikha from the Holy Qur'an and Siavash and Sudabeh from the Shahnameh," *Quarterly of Shahriar Studies*, Year 7, No. 24, pp. 577–587.
- Zahiri Samarqandi, Mohammad ibn Ali (2002) *Sindbadnameh*, edited by Mohammad-Baqer Kamal al-Dini, Tehran, Miras-e Maktub.
- Ameli, Baha' al-Din Mohammad ibn Hossein ibn Abdol-Samad (Sheikh Baha'i) (2000) *Kashkul*, edited by Azizollah Kasib, 6th ed., Tehran, Goli.
- Faramarzi Fard, Saeedeh, et al. (2020) "Semiotics of the Concept of Love in the Poem Vis and Ramin Based on Daniel Chandler's Code Theory," *Scientific Quarterly of Interpretation and Analysis of Persian Language and Literature Texts (Dehkhoda)*, Vol. 12, No. 44, pp. 265–286.
- Ferdowsi, Abolqasem (2007) *Shahnameh*, edited by Jalal Khaleghi-Motlagh, 8 vols., Vol. 2, Tehran, Center for the Great Islamic Encyclopedia.
- Qods, Mojtaba; Atefeh Tahouri (2011) "A Comparison of Kalila wa Dimna and Sindbadnameh," *Quarterly of Literary Thoughts*, Year 2 of the New Series, No. 8, pp. 175–198.
- Kamal al-Dini, Mohammad-Baqer (2003) *Sindbad-e Hakim (A Rewriting of Zahiri Samarqandi's Sindbadnameh)*, 2nd ed., Tehran, Ahl-e Qalam Cultural Institute.
- Majidi, Maryam (2020) "A Comparative Study of the Story of Siavash and the Ramayana with Attention to Common Motifs," *Biannual Journal of Heroic Literature*, Lorestan University, Year 4, No. 6, pp. 303–330.
- Mohammadpour-Kachlam, Ghorban (2011) *A Comparative Study of Dramatic Aspects in the Two Stories of Siavash and Sudabeh and Joseph and Zuleikha*, M.A. Thesis, Supervisor: Shirin Bozorgmehr, University of Art, Tehran, Faculty of Cinema and Theatre.
- Mashhadi, Mohammad Amir; Abdollah Vaseq Abbasi (2014) "An Analytical Approach to the Narrative Elements of Sindbadnameh," *Textual Studies of Persian Literature (Scientific-Research)*, Year 6, New Series, No. 1, pp. 61–76.

- Malekouti, Seyyed Ali (2007) "A Text-Oriented Study of Zahirī Samarqandī's Sindbadnameh," *Ayeneh-ye Pazhuhehsh*, Vol. 20, No. 115, pp. 18–27.
- Minovi, Mojtaba (1990) *The Story of Siavash from Ferdowsi's Shahnameh*, Tehran, Institute for Cultural Studies and Research.
- Nahvi, Ali-Akbar; Ali Amini (2013) "Siavash and Sudabeh (A Comparative Study of Similar Cases in the Myths and Literature of Nations)," *Research Journal of Bostan-e Adab*, Shiraz University, No. 1, pp. 139–163.
- Honar, Ali Mohammad (2008) *Notes on Sindbadnameh*, Tehran, Dr. Mahmoud Afshar Endowment Foundation.
- Yahaqqi, Mohammad Javad (2019) *Dictionary of Myths and Narrative Motifs in Persian Literature*, 6th ed., Tehran, Farhang-e Mo'aser.

فصلنامه علمی «پژوهش زبان و ادبیات فارسی»

شماره هفتاد و هشتم، پاییز ۱۴۰۴: ۷۷-۵۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۳۰

نوع مقاله: پژوهشی

مقایسه داستان عاشقانه «سیاوش و سودابه» و «شاهزاده و کنیزک»

فاطمه کرامتی*

احمد خواجه‌ایم**

چکیده

عشق ممنوعه به تراژدی می‌انجامد. دو نمونه شاخص از این الگو، داستان «سیاوش و سودابه» در شاهنامه فردوسی و روایت «شاهزاده و کنیزک» در سندبادنامه است که دارای وجوه مشترکی در اصل داستان هستند. این جستار با هدف بررسی تطبیقی ساختار روایی، عناصر شخصیتی و درون‌مایه‌های اخلاقی و اجتماعی در این دو روایت شکل گرفته است. روش تحقیق در این پژوهش، تحلیل تطبیقی با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای و مطالعات ادبیات تطبیقی است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که هر دو روایت، بازتاب‌دهنده یک الگوی مشترک از «عشق ممنوعه و مظلومیت قهرمان مرد» هستند؛ الگویی که ریشه در کهن‌الگوهای اسطوره‌ای و اخلاقی جوامع کهن دارد و در روایت ایرانی با ویژگی‌های بومی و جهان‌بینی اخلاق‌محور بازآفرینی شده است. این دو داستان، با وجود مشابهت‌های فراوانی همچون: پیش‌بینی آینده شخصیت اصلی پس از تولد، پرورش قهرمان دور از خانواده، بازگشت او به قصر پس از دوره‌ای تعلیم،

* نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، گرایش ادبیات حماسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی،

fatemeh.keramati73@gmail.com

دانشگاه حکیم سبزواری، ایران

9989-8967-0006-0009

** استادیار گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه حکیم سبزواری، ایران

Khajehim1@yahoo.com

0000-0002-1354-834x

ورود به شبستان، دلباختگی نامادری به پسرخوانده، پاکدامنی قهرمان و وفاداری اش به پدر، تهمت ناروای واردشده به او، کیفردیدن قهرمان با وجود بی‌گناهی، اثبات بی‌گناهی، بخشش گناهکار و نجات او از مرگ، در اصل داستان و سرانجامی که در پایان برای قهرمان رخ می‌دهد، تفاوت‌هایی بنیادین نیز با یکدیگر دارند. این تفاوت‌ها به‌ویژه در نوع پایان‌بندی، جایگاه اجتماعی نهایی قهرمان و پیام ضمنی روایت نمود می‌یابد و بازتابی از نگرش‌های متفاوت فرهنگی و ارزشی در پس‌زمینه هر روایت به شمار می‌رود.

واژه‌های کلیدی: شاهنامه، سندبادنامه، ادبیات تطبیقی، سیاوش، شاهزاده.

مقدمه

ادبیات غنایی، تجلی‌گاه احساسات ژرف انسانی و جلوه‌گاه عشق در ادبیات است. در این گونه ادبی، عشق نه تنها مضمون غالب، بلکه خاستگاه اصلی شکل‌گیری روایت‌هاست. همچنین در ادبیات غنایی، ما شاهد یک جنبه خاص عشق در شاعرانگی آنها هستیم که شاعر تا جایی که می‌تواند به زبانی لطیف و بیانی آکنده از احساسات به توصیف مسائل عشقی می‌پردازد و از جنبه‌های حماسی یا مفاهیم دیگر، کمی دور می‌شود؛ یعنی به نوعی عشق برای عشق و این مقوله‌ای بسیار مهم در ادب غنایی است.

ادبیات فارسی نیز از دیرباز سرشار از داستان‌های عاشقانه بوده است؛ آثاری که گاه عشق را در مقام والای عرفانی یا انسانی می‌ستایند و گاه با بازنمایی عشق‌های ناهنجار، بُعدی تراژیک و هشداردهنده به آن می‌بخشند. داستان عشق نامادری به ناپسری، روایتی متفاوت از عشق است. عشقی ناخجسته و ممنوع که گرمابخش معشوقان و مایه سرافرازی عاشقان نیست (روزبه و ایازی، ۱۳۹۲: ۱۷۶). عشقی است که ابتدا در خلوت و با پرده‌پوشی همراه است، اما همین که عیان شود، روایت رسوایی و آغاز درگیری است. روایتی است که هنجارشکنی می‌کند و تقدس عشق را به بازی می‌گیرد.

در اغلب این‌گونه روایت‌ها، نامادری، ناپسری را به تمایلات عاشقانه و شهوانی خود فرامی‌خواند و ناپسری با وفاداری به پدر و پایبندی به اصول اخلاقی، از این دعوت سر باز می‌زند و به دنبال آن، نامادری برای حفظ آبرو و قدرت، دست به انتقام می‌زند و توطئه‌چینی می‌کند و ناپسری «در پی انتقام نامادری، متحمل تهمت‌ها و مجازات‌هایی که سزاوار آن نیست می‌گردد» (نحوی و امینی، ۱۳۹۲: ۱۳۹) و برای اثبات بی‌گناهی‌اش، اعمالی را انجام می‌دهد و از خدا کمک می‌خواهد. با اثبات بی‌گناهی‌اش، اسیر سرنوشتی ناخواسته می‌گردد و فرجام کارش در ناخودآگاه بشری و فرهنگ قومی رقم می‌خورد که گاه با خوشایندی و شادی به پایان می‌رسد و گاه نافرجام و نامیمون است.

از نامی‌ترین داستان‌های عاشقانه که حاوی عشق نامادری به ناپسری در ادبیات فارسی، عشق سودابه به سیاوش در «شاهنامه»، بزرگ‌ترین اثر ملی ایرانیان است که حکیم ابوالقاسم فردوسی در سده چهارم و پنجم هجری طی سی سال، این اثر گرانبه را به نظم درآورده و در آن روایت‌های شفاهی مربوط به ایران پیش از اسلام را

گردآوری کرده است.

نمونه‌ای دیگر از این دست داستان‌ها، ماجرای شاهزاده و کنیزک از کتاب «سندبادنامه» است که «بهاء‌الدین (ظهیرالدین) محمدبن علی بن محمد بن الحسن الظهیری الکاتب السمرقندی، در نیمه دوم قرن ششم، آن را تألیف کرده و از مهم‌ترین کتب نثر فنی فارسی در این قرن است که دارای نثری متکلف و در عین حال شیرین و پرکشش است» (ملکوتی، ۱۳۸۶: ۱۱۴) و از نظر مضمون و ساختار، شباهت زیادی به داستان سودابه و سیاوش دارد.

پژوهش حاضر با هدف تحلیل و بررسی تطبیقی این دو داستان، بر آن است که شباهت‌های ساختاری، مفهومی و شخصیتی آنها را واکاوی کند و با بهره‌گیری از رویکردی استقرایی و تطبیقی، در پی آن است که ابعاد این شباهت و دلالت‌های آن را به شیوه‌ای مستند و تحلیلی روشن سازد.

بیان مسئله

ادبیات فارسی، به‌ویژه در قالب غنایی و روایی، همواره بستر بازتابی عمیق از تجربه‌های انسانی، به‌ویژه تجربه عشق و عواطف بشری بوده است. در میان این عواطف، عشق‌های نامتعارف و ممنوعه، جایگاهی ویژه دارند که بازتاب‌دهنده بخشی از ناخودآگاه فرهنگی، اخلاقی و اجتماعی جوامع‌اند. یکی از پیچیده‌ترین صورت‌های چنین عشقی، عشق نامادری به فرزندخوانده است؛ عشقی که اغلب با هنجارشکنی، دسیسه‌چینی، دروغ و ظلم به معشوق همراه می‌شود و واکنش‌های اخلاقی و فرهنگی جدی را برمی‌انگیزد.

روایت سیاوش و سودابه در شاهنامه فردوسی و داستان شاهزاده و کنیزک در سندبادنامه ظهیری سمرقندی، دو نمونه برجسته از بازنمایی این‌گونه عشق‌ها در ادبیات فارسی هستند. هر دو روایت، ماجرای عشق بی‌سرانجام زن به فرزندخوانده را با محوریت عنصر «تهمت» و پیامدهای تراژیک آن بیان می‌کند. از یکسو، شباهت‌های درخور توجهی در ساختار روایت، الگوی شخصیت‌پردازی و عناصر پیرنگ دیده می‌شود و از سوی دیگر، تفاوت‌هایی در نوع مواجهه شخصیت‌ها با بحران، فرجام ماجرا و زمینه

فکری- فرهنگی حاکم بر هر اثر وجود دارد. این تفاوت‌ها می‌تواند برخاسته از تفاوت‌های سبکی، تاریخی و گفتمانی میان حماسه‌سرایی فردوسی و حکایت‌پردازی ظهیری سمرقندی باشد. هرچند این دو داستان در برخی متون به صورت موردی معرفی شده‌اند، پژوهشی که به طور تطبیقی، دقیق و تحلیل‌محور به واکاوی درون‌مایه‌ها، ساختارهای روایی و پیامدهای اخلاقی و اجتماعی این دو روایت بپردازد، کمتر دیده می‌شود.

از این رو پرسش اصلی این پژوهش آن است که این دو روایت در بازنمایی عشق ممنوعه و پیامدهای آن، چه شباهت و تفاوت‌هایی دارند و این وجوه تا چه اندازه ریشه در بافت تاریخی و فرهنگی تولید آنها دارد؟ همچنین آیا می‌توان این دو روایت را متعلق به یک کهن‌الگوی مشترک دانست یا باید تفاوت‌های معنایی و ساختاری میان آنها را نشانه نوعی بازآفرینی فرهنگی دانست؟ پژوهش پیش رو درصدد است با تحلیل تطبیقی این دو روایت، به واکاوی عمیق‌تر ساختارهای روایی و مفهومی آنها بپردازد و از رهگذر آن، به شناختی دقیق‌تر از بازتاب عشق‌های ممنوعه در ادبیات فارسی دست یابد.

پیشینه پژوهش

تاکنون در هیچ پژوهشی به بررسی دو داستان «سیاوش و سودابه» و «شاهزاده و کنیزک» پرداخته نشده است و پژوهش حاضر، نخستین پژوهشی است که به این موضوع اختصاص یافته است. اما درباره تحلیل و بررسی ابعاد گوناگون داستان‌های عاشقانه حاوی عشق نامادری به ناپسری و مقایسه داستان سیاوش و سودابه با داستان‌های عاشقانه دیگر، پژوهش‌های گوناگونی انجام شده است. از جمله:

روزبه و ایازی (۱۳۹۲) در پژوهش خود به «بررسی تطبیقی الگوهای عشق ممنوع (سودابه و سیاوش، زلیخا و یوسف و فدر و هیپولیت)» پرداخته‌اند. نحوی و امینی (۱۳۹۲)، موارد مشابه داستان «سیاوش و سودابه» در اساطیر و ادبیات ملل را بررسی کرده‌اند. مجیدی (۱۳۹۹)، داستان «سیاوش» و «رامایانا» را با توجه به بن‌مایه‌های مشترک مقایسه کرده است. صادق‌زاده و کرم‌پناه (۱۳۹۹) به بررسی تطبیقی داستان «یوسف و زلیخا» و «سیاوش و سودابه» پرداخته‌اند.

روش پژوهش

این پژوهش از نوع کیفی و با رویکرد توصیفی-تحلیلی و تطبیقی انجام شده است. داده‌های اصلی شامل متون شاهنامه فردوسی و سندبادنامه به عنوان منابع ادبی بنیادین، به همراه مقاله‌ها و منابع پژوهشی مرتبط است که به روش مطالعه کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده‌اند. پژوهش با استخراج نمونه‌ها و مصادیق مرتبط از این منابع و با استفاده از روش تحلیل محتوا و معادل‌یابی مفاهیم، به طبقه‌بندی و بررسی وجوه تشابه و تفاوت دو داستان می‌پردازد. رویکرد استقرایی در تحلیل داده‌ها، امکان شناخت نظام‌مند و عمیق ساختارها و مضامین مشترک و متمایز را فراهم می‌کند.

مبانی نظری تحقیق

ادبیات تطبیقی در عصر حاضر، مهم‌ترین روش تحقیق در ادبیات جهان است و باعث هم‌فکری و هم‌دلی بین اقوام مختلف جهان گردیده و در زبان‌های مختلف درباره آن بحث شده است. ادبیات تطبیقی، نوعی پژوهش بین‌رشته‌ای است که به مطالعه رابطه ادبیات ملت‌های مختلف با هم و بررسی رابطه ادبیات با سایر شاخه‌های علوم انسانی و رشته‌های دیگر می‌پردازد. ادبیات تطبیقی و روایت‌شناسی مطالعه تطبیقی متون ادبی، به‌ویژه در داستان‌هایی که ساختار و درون‌مایه مشترکی دارند، از روش‌های معتبر تحلیل در حوزه ادبیات و اسطوره‌شناسی به شمار می‌آید. در این شیوه، به بررسی هم‌سانی‌ها و تفاوت‌های مضمونی، ساختاری و شخصیتی میان دو یا چند روایت پرداخته می‌شود تا به درک عمیق‌تری از جهان‌بینی، ارزش‌ها و بنیان‌های فرهنگی در پس این روایت‌ها دست یافت.

یکی از انواع تقسیم‌بندی چهارگانه موضوع شعر و نثر در ادبیات فارسی، شعر غنایی است که در آن شرح ماجراهای بین عشاق زمینی مطرح می‌شود. «در این داستان‌ها، موضوع اصلی، بیان حالات و احساسات مربوط به وصال و فراق است» (شمیسا، ۱۳۹۴: ۱۳۴) و گاه عواطف و احساسات و گاه آلام یا لذات شاعر را به تصویر می‌کشد؛ یعنی شاعر از پنجره ذهن و با زبان و احساس درونی خود به وقایع می‌نگرد.

مفهوم عشق از جمله مفاهیمی است که همواره در زندگی بشر، نقشی بنیادین و

ویژه داشته و تا حدّ زیادی بر معرفت بشر تأثیرگذار بوده است، به گونه‌ای که سراسر زندگی بشر، عشق‌ورزی، عشق‌اندیشی و یا گله و شکایت از عشق است. علاوه بر این اغلب عشق با مفاهیم ناب مذهبی و یا عرفانی گره خورده و خود تبدیل به گونه‌ای از اندیشه‌ورزی و هستی‌شناسی می‌شود. از این‌روی سخن از عشق زمینی و آسمانی به میان می‌آید و عشق، درگیر نوعی مفهوم ایدئولوژیک می‌شود (فرامرزی‌فرد و دیگران، ۱۳۹۹: ۲۶۶).

عشق از دل برمی‌خیزد و به آدمی حسّ زندگی و نشاط را القا می‌کند و به او امید می‌دهد و زندگی‌اش را معنا می‌بخشد. انسان عاشق، گاه دست به انجام اموری می‌زند که با هیچ منطقی توجیه‌پذیر نیست. به هر دری می‌زند تا خواسته‌اش اجابت شود. بارها به در بسته می‌خورد، اما دوباره برمی‌خیزد. به قول شیخ بهایی در کشکول:

«عشقی که نه عشق جاودانی است

بازیچه شهوت جوانی است

عشق آینه بلند نور است

شهوت ز حساب عشق دور است

در خاطر هر که عشق ورزد

عالم همه حبه‌ای نیرزد

چون عاشق را کسی بکاود

معشوق از او برون تراود

چون عشق به صدق ره نماید

یک خوبی دوست، ده نماید» (عاملی، ۱۳۷۹: ۴۹۰)

مفهوم ناب عشق، چنان عاشق را مسحور خویش می‌گرداند که گاه توان تشخیص درست و غلط آموزش را هم از دست می‌دهد و دست به عملی می‌زند که سرانجامش، آسیب به معشوق است و حسرت در دل عاشق. حال اگر این عشق سرتاسر سوز و گداز، عشقی ممنوعه باشد که خانمان سوز می‌شود، رسوایی عاشق را در پی دارد.

عشق نامادری به فرزندخوانده، از جمله عشق‌های ممنوعه و ناخوشایند است که بارها در طول تاریخ ملت‌ها شاهد آن بوده‌ایم و نتیجه‌ای جز رسوایی برای نامادری عاشق و سرگردانی و عذاب برای معشوقی که اغلب بی‌گناه است و اسیر دسیسه‌های نامادری

عاشق شده است ندارد.

دو مورد از داستان‌های عاشقانه‌ای که عشق نافرجام نامادری به پسرخوانده را در ادبیات فارسی به تصویر می‌کشد، داستان سیاوش و سودابه در اثر بی‌مانند فردوسی، شاهنامه و داستان شاهزاده و کنیزک در کتاب سندبادنامه ظهیری سمرقندی است که در اصل داستان با هم شباهت‌های زیادی دارند. شخصیت سیاوش و شاهزاده، هر دو قربانی توطئه زنان اغواگر می‌شوند، اما واکنش و سرنوشتشان، تفاوت دارد. اکنون پس از معرفی هر یک از داستان‌ها به بررسی شباهت‌های آنها می‌پردازیم.

معرفی داستان سیاوش و سودابه

داستان سیاوش را فردوسی در شاهنامه به نظم کشیده است. سیاوش، حاصل ازدواج کیکاووس، شاه ایران و زن زیبارویی بود که گیو و طوس او را یافته بودند. پس از تولد سیاوش، ستاره‌شناسان برایش آینده‌ای شوم را پیش‌بینی کردند. در همین زمان بود که رستم به درگاه کیکاووس آمد و از او خواست که سیاوش را به او بسپارد تا او را بپروراند. در کودکی، او را آیین آزادگی و جنگ و شکار و چون برز و یال پهلوانان یافت. نامادری‌اش، سودابه بر او دل باخت و از شاه خواست که سیاوش را به حرمسرا بفرستد تا با خواهرانش آشنا شود. سیاوش ابتدا نپذیرفت، ولی در نهایت به اصرار پدر به حرمسرا رفت. در آنجا بود که سودابه، عشقش را به او ابراز کرد، ولی سیاوش این رسوایی اخلاقی را تاب نیاورد و دست رد بر سینه او زد. چنین شد که سودابه از ترس اینکه سیاوش به پدرش چیزی بگوید و طبل رسوایی‌اش به صدا دربیاید، شروع به دسیسه‌چینی علیه سیاوش کرد و تلاش کرد او را نزد پدرش، گناهکار و خیانت‌کار جلوه دهد.

کیکاووس با وجود آگاهی بر بی‌گناهی سیاوش به دلیل عشقش به سودابه، سخنان او را پذیرفت و در نهایت به پیشنهاد بزرگان قرار شد با او گرم، بی‌گناه یا گناهکار بودن سیاوش ثابت شود. سیاوش به سلامت از آتش عبور کرد و بی‌گناهی‌اش را ثابت کرد، ولی سودابه باز هم زیر بار نرفت و به سلامت گذشتن او از آتش را جادوی زال دانست. مدتی بعد، افراسیاب تورانی به ایران لشکرکشی کرد و سیاوش برای در امان ماندن از توطئه‌های سودابه، از پدرش خواست که اجازه دهد به مقابله با دشمن برود. در این

نبرد، سیاوش برخلاف میل پدرش با افراسیاب صلح کرد و به توران رفت و با جریره، دختر پیران ویسه و فرنگیس، دختر افراسیاب، ازدواج کرد. حاصل ازدواج او با جریره، فرود بود و فرزند او و فرنگیس، کیخسرو نام داشت. زمانی که در توران بود، «سیاوش کرد» و «سنگ‌دژ» را در توران ساخت، اما در نهایت گرسیوز، برادر افراسیاب که به او رشک می‌وزید، افراسیاب را نسبت به او بدگمان کرد و افراسیاب که گمان می‌کرد که او در اندیشه تسلط بر کشور و پادشاهی اوست، او را بی‌گناه کشت. رستم پس از آگاه شدن از مرگ سیاوش به دربار رفت و سودابه را به دو نیمه تقسیم کرد و سپس به توران لشکر کشید و با کمک کیخسرو، انتقام خون سیاوش را گرفت.

معرفی داستان شاهزاده و کنیزک

داستان شاهزاده و کنیزک، داستان اصلی کتاب سندبادنامه ظیهری سمرقندی است. این کتاب شامل یک داستان اصلی و ۳۳ داستان کوتاه فرعی است. عده‌ای، اصل این کتاب را هندی می‌دانند، اما در سال ۱۹۵۹م، تحقیقات دانشمندی آمریکایی به نام «پری» به نظریه هندی بودن این کتاب پایان داد. او مدعی شد که «اصل کتاب سندبادنامه، ایرانی است» (کمال‌الدینی، ۱۳۸۲: ۱۰) و با ذکر دلایلی این را ثابت کرد که اصالت این کتاب، ایرانی است:

۱. عدد هفت (هفت فیلسوف، هفت وزیر، هفت روز و...).

۲. اصول جزا دادن مجرم در داستان‌های کتاب

۳. تأخیر در اجرای حکم به واسطه حکایت گفتن (کمال‌الدینی، ۱۳۸۲: ۱۱)

علاوه بر این در کتاب «یادداشت‌هایی بر سندبادنامه» نیز نویسنده، نظر «مجتبی مینوی» در این مورد را چنین بیان کرده است: «البته نمی‌توان منکر وجود بعضی عناصر هندی در سندبادنامه شد و از این جهت است که برخی از محققان قدیم و پژوهشگران جدید، اصل و منشأ این داستان را از هندوستان دانسته‌اند؛ ولی تقریباً ثابت شده است که این کتاب مانند کتاب بلوهر و بوذاسف در ایران، تألیف و تحریر شده است...» (هنر، ۱۳۸۷: ۵).

این کتاب در اصل به زبان پهلوی بوده، تا زمان ناصرالدین ابومحمد نوح بن نصر سامانی، هیچ‌کس آن را ترجمه نکرده بود. این پادشاه در سال ۳۳۹ه.ق به خواجه عمید ابوالفوارس فناورزی فرمان داد آن را به زبان فارسی دری ترجمه کند. ترجمه او بسیار ساده و به دور از هرگونه تزیین و آرایش بود. از این‌روی برای جلوگیری از نابود شدن کتاب و اصل داستان‌های آن، پادشاه، ناصرالدین ابومحمد نوح بن نصر سامانی، از ظهیری سمرقندی می‌خواهد که این کتاب را با به کار بستن زیبایی‌های ادبی، باری دیگر به رشته تحریر درآورد تا ماندگار شود (کمال‌الدینی، ۱۳۸۲: ۲۸-۱۳۰). ظهیری بر اساس نثر مرسوم قرن چهارم، تحریر تازه‌ای از این کتاب به نثر مصنوع و متکلف ارائه داد که تاکنون ماندگار است (مشهدی و واثق عباسی، ۱۳۹۳: ۶۲). اکنون به خلاصه این داستان پرداخته می‌شود:

در سرزمین هندوستان، پادشاهی به نام «کوردیس» زندگی می‌کرد که دارای نام نیک و خصایل حمیده بود و با انصاف و عدالت با مردم برخورد می‌کرد. پس از نذر و نیاز فراوان، صاحب فرزندی زیباروی شد تا ولیعهد او باشد. هنگامی که شاهزاده به سن نوجوانی رسید، هر آنچه از آیین رزم و بزم و آداب شاهی به او می‌آموختند، یاد نمی‌گرفت. پادشاه بسیار نگران این امر بود و بزرگان را در مجمعی گرد آورد تا چاره‌ای بیندیشند. آنها تصمیم گرفتند تربیت شاهزاده را به حکیمی خردمند به نام سندباد بسپارند و شاه پذیرفت. سندباد پس از تلاش زیاد و امتحان روش‌های گوناگون، سرانجام موفق شد با روشی نو، تمام فنون را به شاهزاده بیاموزد. پس از به پایان رسیدن آموزش‌ها قرار شد با هم به دربار بروند تا در مجلسی به شاه و بزرگان نشان دهند که او تمام فنون را آموخته است. شب قبل از رفتن به دربار، سندباد در طالع شاهزاده می‌بیند که هفت روز آینده برای او سرشار از نحوست است و به او توصیه می‌کند که فردا به تنهایی به دربار برود و تا پایان این هفت روز، مهر سکوت بر لب بزند و با کسی سخن نگوید تا به سلامت آن را سپری کند. شاه و درباریان زمانی که سکوت شاهزاده را می‌بینند و از سخن گفتن او ناامید می‌شوند، تصمیم می‌گیرند او را به حرمسرا بفرستند تا شاید لب به سخن گفتن بگشاید.

در حرمسرای پادشاه، کنیزکی زندگی می‌کند که در زمان کودکی شاهزاده، دایه او بوده است و مدت‌هاست که دل در گرو مهر او دارد. کنیزک به بهانه حق مادری بر گردن شاهزاده از پادشاه می‌خواهد که شاهزاده را به او بسپارد و سپس او را به اتاق خود

می‌برد و در آنجا به او اظهار عشق می‌کند و وعده می‌دهد که شاه را با زهر خواهد کشت تا او پادشاه شود. شاهزاده، خیانت به پدر را بر نمی‌تابد و خشمگین از اتاق او خارج می‌شود. کنیزک از ترس اینکه روزی شاهزاده، آنچه را اتفاق افتاده است برای شاه بازگو کند، جامه خود را چاک می‌دهد و روی خود را می‌خراشد و نزد پادشاه می‌رود و از آزاری که شاهزاده می‌خواسته به او برساند، دادخواهی می‌کند. پادشاه، بی‌درنگ فرمان بازداشت و قتل شاهزاده را صادر می‌کند. اما هفت وزیر خردمند او مانعش می‌شوند و از او می‌خواهند که در این کار تفحص بیشتری صورت گیرد. پادشاه می‌پذیرد و در هفت روز، هر روز یکی از وزیران نزد شاه می‌رود و حکایاتی از مکر زنان برایش بیان می‌کند تا پادشاه به بی‌گناهی پسرش پی ببرد. پس از هفت روز، شاهزاده زبان می‌گشاید و می‌خواهد او را نزد شاه ببرند و همه ماجرای او را که بین او و کنیزک اتفاق افتاده، بیان می‌کند و شک و شبهه را از دل شاه می‌زاید و شاه او را عزیز می‌دارد و می‌خواهد کنیزک را مجازات کند (ظهیری سمرقندی، ۱۳۸۱: ۲۱-۲۴).

بحث و بررسی

معرفی شخصیت‌های اصلی داستان‌ها

شخصیت‌های اصلی دو داستان حاضر عبارتند از:

۱- سیاوش، فرزند کیکاووس، پادشاه ایران‌زمین و کنیزی تورانی که به دست گیو و طوس، اسیر شده بود، در شمار شخصیت‌های محوری شاهنامه است. فردوسی، بخشی از شاهنامه را به داستان تولد سیاوش و ماجراهایی که در زندگی‌اش اتفاق می‌افتد اختصاص می‌دهد و تا زمان مرگ تراژیک او و پیامدهای آن - انتقام گرفتن کیخسرو و رستم از افراسیاب به خاطر بی‌گناه و به ناحق کشته شدن سیاوش - آن را نیز روایت می‌کند. سیاوش، شخصیتی مظلوم و پاک و نجیب و وفادار دارد. او در برابر وسوسه‌های سودابه، تن به گناه نمی‌دهد و زمانی که در معرض تهمت قرار می‌گیرد، با عبور از آتش، بی‌گناهی‌اش را ثابت می‌کند و با وجود ظلم‌هایی که از پدرش و سودابه می‌بیند، هرگز زبان به شکایت نمی‌گشاید و در نهایت مظلومیت و پاکی، قربانی سیاست و خیانت دیگران می‌شود.

۲- شاهزاده‌ای که نام او در سراسر کتاب ذکر نشده و پسر شاه کوردیس است. اصل

داستان سندبادنامه به ماجراهای تولد او تا اثبات بی‌گناهی‌اش در برابر کنیزک و به پادشاهی رسیدن پس از پدر می‌پردازد و در لابه‌لای داستان اصلی حکایت‌های فرعی نیز ذکر شده است. او شخصیتی پاک‌دل، عفیف و مظلوم است. او نیز در برابر نامادری خود با حفظ عزت و شرافت، درخواست پلید او را رد می‌کند و با تهمت نامادری، راهی زندان می‌شود و با وجود بی‌گناهی در برابر مجازاتی که پدرش ناعادلانه برای او در نظر می‌گیرد، هیچ شکایتی نمی‌کند و پس از گذشت هفت روز به اذن استاد خویش از خود دفاع می‌کند و با کمک او، بی‌گناهی خود را ثابت می‌کند و آزاد می‌شود.

۳- سودابه، همسر کیکاووس و دختر شاه هاماوران، زنی زیبارو و اغواگر است که خواسته‌های نفسانی‌اش، ابزاری برای کنترل و فریب است. او شخصیتی پیچیده، خودخواه، مکار و جنجال‌برانگیز دارد و در کنار اغواگری با زبانی پرشور و دسیسه‌چینی، دست به مظلوم‌نمایی می‌زند تا کیکاووس را مجاب کند که سیاوش مقصر است و با تهمت به سیاوش، بحران اصلی داستان را ایجاد می‌کند و پایان کارش، رسوایی و مرگ است.

۴- کنیزک، زنی که در کودکی، دایه شاهزاده بوده، حق مادری بر گردن او دارد و به همین بهانه به او نزدیک می‌شود و شخصیتی شر، اغواگر و دروغ‌پرداز است که پس از شکست خواسته‌های نفسانی‌اش در برابر شاهزاده با ادعای ستم‌دیدگی از پادشاه، طلب دادخواهی می‌کند و در پایان رسوا می‌شود.

۵. کیکاووس، شاه ایران از سلسله کیانیان که در شاهنامه، شاهی کم‌خرد، خودرأی و جاه‌طلب ترسیم شده است. بارها دست به تصمیم‌هایی نابخردانه می‌زند و به راحتی تحت تأثیر دیگران و به‌ویژه سودابه قرار می‌گیرد و هرچند می‌داند پسرش بی‌گناه است، به جای حمایت از او، وادارش می‌کند تا برای اثبات بی‌گناهی از آتش بگذرد.

۶- پادشاه کوردیس، پدر شاهزاده‌ای که اسیر نیرنگ و توطئه کنیزک می‌شود. این پادشاه، نماد قدرت دنیوی است و در معرض خطا، فریب و تهمت قرار می‌گیرد و چون کیکاووس به جای تحقیق به سخنان کنیزک اعتماد می‌کند و بی‌آنکه از حقیقت آگاه شود، آماده مجازات فرزندش می‌شود و در پایان با موعظه حکیمان به آگاهی و آرامش می‌رسد و زمانی که بی‌گناهی شاهزاده بر او ثابت می‌شود، او را از بند می‌رهاند و کنیزک را مجازات می‌کند.

بررسی شباهت‌های موجود در مضمون دو داستان

پیش‌بینی پس از تولد

هر دو داستان سیاوش و شاهزاده دارای پیش‌بینی پس از تولد قهرمان داستان است، اما این پیش‌گویی برای دو قهرمان، یکسان نیست و برای یکی، آینده‌ای خوب و روشن و برای دیگری، آینده‌ای تلخ و آشفته پیش‌بینی می‌شود.

پس از تولد سیاوش، کاووس شاه از اخترشماران می‌خواهد احوال آینده فرزندش را مشخص کنند و آنها بخت او را آشفته می‌بینند و پیش‌گویی می‌کنند که کودک متولدشده، آینده روشنی ندارد:

جهان‌دار نامش سیاوخش کرد	برو چرخ گردنده را بخش کرد
از آن کو شمار سپهر بلند	بدانست و نیک و بد و چون و چند
ستاره بر آن کودک آشفته دید	غمی گشت چون بخت او خفته دید
بدید از بد و نیک، آزار اوی	به یزدان پناهی در کار اوی

(فردوسی، ۱۳۸۶، ج ۲: ۲۰۷)

در کتاب سندبادنامه نیز آمده که پس از تولد شاهزاده، شاه پس از ایفای نذورات و خیرات، به حکما و اهل نجوم دستور داد تا طالع فرزند متولدشده را معلوم کنند و آنها «شاه را بشارت دادند که شاد باش و جاوید زی که این فرزند، شرف تبار را بشاید و از ملوک مافیة این خاندان، یادگار خواهد بود و نام ایشان را به رسوم حمیده و اخلاق مرضیه زنده گرداند و...» (ظهیری سمرقندی، ۱۳۸۱: ۳۲).

زیباروی بودن هر دو قهرمان

داشتن چهره زیبا و دلفریب از ویژگی‌های مشترک سیاوش و شاهزاده است که در جاهای مختلف دو داستان، به‌ویژه در زمان تولد به زیبایی وافر قهرمان از همان بدو تولد تا بزرگسالی سخن گفته شده است و یکی از عوامل جذب نامادری‌ها به قهرمانان این دو داستان، همین زیبارویی آنهاست.

در وصف زیبایی سیاوش به هنگام تولد آمده است:

چو نه ماه بگذشت بر خوبچهر	یکی کودک آمد چو تابنده مهر
بگفتند با شاه کاووس کی	که بر خوردی از ماه فرخنده پی

یکی بچه فرخ آمد پدید کون تخت بر ابر باید کشید
جدا گشت از او کودکی چون پری به چهره بسان بست آرزوی
(فردوسی، ۱۳۸۶، ج ۲: ۲۰۶)

در سندبادنامه نیز آمده است که: «چون ایام وضع حمل به اتمام رسید، دُری شاهوار از صدف رحم ظاهر شد که در جمال، یوسف عهد بود، با حواس و اعضای سالم» (کمال‌الدینی، ۱۳۸۲: ۳۲).

پرورش یافتن دور از پدر

زمانی که پس از تولد سیاوش، منجمان بخت او را شوم می‌دانند و پیش‌گویی می‌کنند که این کودک در آینده، آزارهای فراوانی از اطرافیانش خواهد دید، رستم نزد شاه می‌رود و از او می‌خواهد که تربیت سیاوش را به او بسپارد؛ زیرا رستم معتقد است که «در بین اطرافیان کاووس، کسی شایستگی تربیت و بار آوردن او را ندارد و خود را دایه‌ای سزاوار برای او می‌داند» (جمشیدی و محمدیان، ۱۳۹۹: ۱۱۱). کاووس نیز این پیشنهاد را می‌پذیرد و سیاوش را به رستم می‌سپارد و رستم در کودکی، او را آیین آزادگی و جنگ و شکار می‌آموزد (یاحقی، ۱۳۹۸: ۴۹۶).

چنین تا برآمد بر این روزگار تهمتن بیامد بر شهریار
بدو گفت کین کودک شیرفش مرا پرورانید باید به گش
چو دارندگان ترا مایه نیست مرو را به گیتی چو من دایه نیست
بسی مهتر اندیشه کرد اندر آن نیامد همی بر دلش بر گران
به رستم سپردش دل و دیده را جهانجوی گُرد پسندیده را
(فردوسی، ۱۳۸۶، ج ۲: ۲۰۷)

در کتاب سندبادنامه نیز ذکر شده است که هیچ آموزشی بر شاهزاده اثرگذار نبود و هیچ چیزی را نمی‌آموخت و پادشاه، بسیار نگران این وضعیت بود. بنابراین از هفت تن از علما و حکیمان خواست چاره‌ای برای این امر بیندیشند. سندباد که یکی از این هفت حکیم بود، گفت: «نحوستی به طالع این کودک متصل و ناظر بود، اکنون آن مناحس زایل می‌شود، من او را قبول می‌کنم و آداب و علوم درآموزم» (ظهیری سمرقندی، ۱۳۸۱:

۳۵) و سپس فیلسوفان نیز گفتند که از میان ما سندباد از همه فاضل تر و عالم تر است و هیچ کس جز او نمی تواند این کار را به خوبی انجام دهد. بنابراین شاه، او را فراخواند و پسرش را برای تعلیم و پرورش به او سپرد.

نحوه بازگشت به پدر

در شاهنامه، زمانی که سیاوش با کمک رستم در بزم و رزم، آموزش های لازم را می بیند، دلنگ دیدار پدر می شود و از رستم می خواهد که به دیدار پدرش بروند تا آنچه را از رستم آموخته است، به او نشان دهد. زمانی که نزد پدر می رود، کاووس با هزاران نفر به استقبال او می آید.

در سندبادنامه نیز آمده است که پس از اینکه سندباد با امتحان روش های مختلف آموزشی توانست آنچه را می خواست به شاهزاده آموزش دهد، به او گفت:

«فردا تو را پیش خدمت پدر می برم تا محصلات خویش عرض دهی و

محفوظات خویش نمایی و استحقاق خود بر مناصب دولت و مراتب

حکمت روشن گردانی» (ظهیری سمرقندی، ۱۳۸۱: ۴۹).

رفتن به شبستان و حضور در میان زنان

در داستان سیاوش آمده است که سودابه، زمانی که سیاوش را می بیند، کسی را نزد او فرستاده و می خواهد که به شبستان برود. وقتی سیاوش از رفتن امتناع می کند، نزد شاه می رود و به بهانه انتخاب همسر برای سیاوش، از شاه می خواهد سیاوش را به حرمسرا بفرستد تا زیبایی او را به رخ سایر دختران و زنان حرمسرا بکشد. سیاوش با اصرار زیاد شاه به ناچار برای رفتن به شبستان آماده می شود. در حرمسرا، همه به زیبایی و حسن او اقرار می کنند و انگشت تحسّر به لب می گزند.

همی این بدان آن بدین بنگرید [پدل] فتنه شد هر که رویش بدید
همه یک به دیگر بگفتند «ماه نیارد بدین شاه کردن نگاه»

(مینوی، ۱۳۶۹: ۱۷)

در سندبادنامه نیز آمده است که وقتی شاهزاده به قصر بازمی گردد و باید به توصیه سندباد تا هفت روز سکوت پیشه کند تا طالع نحس از او دور شود. هرچه شاه و وزیران تلاش می کنند، او سکوتش را نمی شکند. حاضران تصمیم می گیرند او را به حرمسرا

بفرستند تا شاید با اهل پرده سخن گوید. در حرمسرا، کنیزکی زندگی می‌کند. او نزد شاه می‌رود و می‌گوید: من دایه‌ی او هستم و حکم مادر او را دارم؛ شاید او با من سخن بگوید و راز دلش را بیان نماید. شاه دستور می‌دهد که شاهزاده به اتاق کنیزک برود تا شاید این مشکل حل شود و سخن بگوید.

عشق نامادری به قهرمان داستان

عشق نامادری به فرزندخوانده در هر دو داستان، چالشی عمیق در روابط خانوادگی ایجاد می‌کند. این عشق ممنوعه، بیانگر اختلال در نظام هنجارهای خانوادگی و قراردادی است که وظایف و نقش‌ها را مشخص می‌کند. ورود و حضور شخصیت‌های زن در هر دو داستان به واسطه‌ی نقش خاصی که در سلسله وقایع داستان دارند، به طور هم‌زمان و در موقعیت مشابهی نسبت به قهرمانان مرد انجام می‌گیرد. سیاوش بعد از اینکه به نزد پدر بازمی‌گردد، در کاخ پدرش به سر می‌برد که سودابه، همسر پدرش، به دلیل زیبایی سیاوش، دلباخته‌ی او می‌شود.

ز ناگاه روی سیاوش بدید
پر اندیشه گشت و دلش بردمید
چنان شد که گفתי طراز نخ است
وگر، پیش آتش نهاده، یخ است
(مینوی، ۱۳۶۹: ۹)

در سندبادنامه نیز آمده است که کنیزکی که در کودکی، دایه‌ی شاهزاده بوده، دلباخته‌ی زیبایی او می‌شود و زمانی که شاه و وزیران تصمیم می‌گیرند شاهزاده را به حرمسرا بفرستند تا شاید سکوتش را بشکنند، از این فرصت استفاده می‌کند تا او را به خلوت خود بکشد:

«در حرم شاه، کنیزکی بود این جهانی و مدت‌ها که عاشق جمال این پسر بود. چون بر کعبه‌ی وصال ظفر نمی‌یافت، در بادیه‌ی فراق متحیر مانده بود و از وصال او به خیالی خرسند شده و در شب‌های یلدای فراق، دفتر مسرت و اشتیاق بر طاق افتراق نهاده و با طایف خیال جمال او از لطایف وصل او

شکایت می‌نمود...» (ظهیری سمرقندی، ۱۳۸۱: ۵۰).

پاکدامنی و رد کردن عشق خیانت‌بار

اگر عشق ممنوع را آزمونی برای جدا کردن قهرمان از انسان‌های عادی در نظر بگیریم، این عقیده را ثابت می‌کند که «فاصله گرفتن از عشق‌های هوس‌آلود، نماد کنترل

قهرمان روحانی بر نفسش است» (محمدپور کچلام، ۱۳۹۰: ۸).

سودابه در شبستان، خلوتی را برای کام گرفتن از سیاوش تدارک می‌بیند و خود را در اختیار او می‌گذارد، لیکن سیاوش پاک‌دامنی پیشه می‌کند زیرا «سیاوش از آن آزادگان کامل است که به عهد و پیمان وفادار است» (مجیدی، ۱۳۹۹: ۳۱۲) و به پدرش که ولی نعمت اوست، خیانت نمی‌کند:

من اینک پیش تو استاده‌ام	تن و جان شیرین تو را داده‌ام
ز من هرچه خواهی همه کام تو	برآرم، نپیچم سر از دام تو
سرش تنگ بگرفت و یک بوسه چاک	بداد و نبود آگه از شرم و باک
رخان سیاوش چو گل شد ز شرم	بیاراست مژگان به خوناب گرم
چنین گفت با دل که «از کار دیو	مرا دور دارد گیهان خدیو!
نه من با پدر بی‌وفایی کنم	نه با آهرمن آشنایی کنم»

(مینوی، ۱۳۶۹: ۱۸)

شاهزاده نیز وقتی به اتاق کنیزک می‌رود و کنیزک به او ابراز عشق می‌کند و از او می‌خواهد او را همراهی کند تا شاه را با زهر بکشد و او را به پادشاهی برساند، با کنیزک مخالفت می‌کند و بر او خشمگین می‌شود و خیانت به پدر را بر نمی‌تابد:

«شاهزاده گفت: تعرض حرم پدر و التفات نمودن به ربات جمال، لایق کرم و فتوت رجال نبود و هیچ عاقل از برای نهمت و قضای شهوت، خود را مستوجب عقوبت و مستحق ملامت نگرداند و بر ارتکاب حرام، اقدام جایز نبیند و پای خیانت بر چهره صون و دیانت نهد و آبروی سنت و مروت و شریعت و فتوت نریزد و از برای مجازی زایل، حقی باطل نکند» (ظهیری

سمرقندی، ۱۳۸۱: ۵۲).

تهمت به قهرمان داستان

سودابه و کنیزک، هر دو در کل داستان تلاش می‌کنند «از انحصار مردان خویش بگریزند. آنان به سهولت به خواسته‌های نفسانی خود تن درمی‌دهند. مردان آنها موجوداتی فریب‌خورده و گاه بی‌خرد معرفی می‌گردند که بدون تفکر و تفحص، اتفاقات

ناگوار داستان را چشم‌پسته می‌پذیرند و زنان نیز با حيله و نیرنگ، مردان خویش را برای کتمان واقعیت که همان شهوت‌رانی و ارتباطات غیراخلاقی‌شان است، فریب می‌دهند» (قدس و طهوری، ۱۳۹۰: ۱۸۹).

زمانی که سودابه پس از بارها تلاش نمی‌تواند سیاوش را راضی کند که به خواست‌اش تن بدهد، در حرمسرا فریاد و فغان می‌کند و زمانی که شاه آگاه می‌شود و نزد او می‌آید، تهمت خیانت را متوجه سیاوش کرده، ادعای دست‌درازی سیاوش نسبت به خود را مطرح می‌کند و حتی به دروغ مدعی می‌شود که این کار سیاوش موجب سقط جنین او شده است:

خروشید سودابه در پیش اوی	همی ریخت آب و همی کند موی
چنین گفت کامد سیاوش به تخت	بیاراست چنگ و برآویخت سخت
بینداخت افسر ز مشکین سرم	چنین چاک شد جامه اندر برم
مرا خواست کارد به کاری به چنگ	دو دست اندرآویخت چون سنگ تنگ
نکردمش فرمان، همی موی من	بکند و خراشیده شد روی من
یکی کودکی دارم اندر نهان	ز پشت تو ای شهریار جهان
ز پس رنج کشتنش نزدیک بود	جهان پیش من تنگ و تاریک بود...

(مینوی، ۱۳۶۹: ۲۱-۲۳)

کنیزک نیز پس از اینکه شاهزاده درخواست او را رد می‌کند و با خشم از اتاقش خارج می‌شود، از ترس اینکه شاهزاده او را رسوا کند، نزد پادشاه می‌رود و مدعی می‌شود که شاهزاده قصد تعرض به او را داشته و می‌خواسته به پدرش خیانت کند و از شاه، طلب دادخواهی و مجازات شاهزاده را می‌کند.

کیفر با وجود بی‌گناهی

سودابه پس از شنیدن جواب رد از سیاوش و ناکام ماندن در خواسته‌اش، «کینه‌ او را به دل می‌گیرد» (صادق‌زاده و کرم‌پناه، ۱۳۹۹: ۵۸۴). دسیسه‌های مختلفی برای گناهکار نشان دادن سیاوش می‌چیند و مدام ذهن شاه را علیه او تحریک می‌کند تا شاه او را مجازات کند و سرانجام موفق می‌شود و کیکاووس با وجود علم بر بی‌گناهی سیاوش، او را راهی آتش می‌کند تا اگر گناهکار است، مجازات شود و اگر بی‌گناه است، از آن عبور

کند تا بی گناهی اش را ثابت کند:

چنین پاسخ آورد سودابه پیش
که من راست گویم به گفتار خویش
فکنده دو کودک نمودم به شاه
از این بیشتر کس نبیند گناه
سیاوش را کرد باید درست
که این بد نکرد و تباهی نجست
(مینوی، ۱۳۶۹: ۲۱-۲۳)

شاهزاده نیز پس از اینکه کنیزک برای دادخواهی نزد شاه می‌رود و به دروغ او را متهم به تعرض به خود می‌کند، هرچند وزیران بارها بی گناهی اش را به شاه گوشزد می‌کنند، شاه او را زندانی می‌کند و حتی تصمیم به کشتن او می‌گیرد، ولی وزیران مانع او می‌شوند.

اثبات بی گناهی

پس از تهمت سودابه به سیاوش، کیکاووس دست‌های سیاوش و تمام سر و بالای او را می‌بوید و سپس سودابه را می‌بوید. سودابه، بوی می و مشک و گلاب می‌دهد، اما سیاوش چنین بویی نمی‌دهد و اینگونه است که او متوجه بی گناهی سیاوش می‌شود و زمانی که سودابه، جنین‌های زنی را در تشت می‌گذارد و مدعی می‌شود که سیاوش موجب سقط فرزندان شاه شده است، پیشگویان را خبر می‌کند تا در این مورد، بررسی‌های لازم را انجام دهند. پیشگویان پس از تحقیق فراوان به او می‌گویند: این فرزندان از شاه و سودابه نیستند. باز هم سودابه ناکام می‌ماند و باری دیگر بی گناهی سیاوش اثبات می‌شود. با وجود تمام این شواهد، شاه به دلیل علاقه زیادش به سودابه نمی‌خواهد بپذیرد که او گناهکار است و پس از مشورت با بزرگان، قرار بر این می‌شود که سیاوش برای اثبات بی گناهی اش، آزمون «ور گرم» را هم انجام دهد و از آتش بگذرد. زمانی که به سلامت از آتش عبور می‌کند، باری دیگر بی گناهی و پاکدامنی اش به همگان ثابت می‌شود.

شاهزاده نیز پس از اینکه یک هفته شومی که سندیاد در طالعش دیده بود به پایان می‌رسد، مهر سکوتش را می‌شکند و تمام ماجرای را که بین او و کنیزک گذشته است، برای پدر بازگو می‌کند و با آوردن دلایلی معتبر، بی گناهی خود را ثابت می‌نماید. سپس شاه، کنیزک را نیز حاضر می‌کند و او نیز به گناه خود اعتراف می‌کند و بی گناهی شاهزاده ثابت می‌شود.

گذشت قهرمان و نجات زن خطاکار از مرگ

زمانی که سیاوش به سلامت از آتش عبور می‌کند و پس از تحمل سختی‌های زیاد،

همه به بی‌گناهی او اقرار می‌کنند، «شاه، قصد جان شهبانو را دارد که سیاوش با علم بر پیشیمانی قریب‌الوقوع پدر و خشم او، وساطت کرده و رهایی نامادری را موجب می‌شود» (زندگی‌زاده، ۱۳۹۰: ۵۰).

سیاوش چنین گفت با شهریار که «دل را بدین کار رنجه مدار به من بخش سوداوه را زین گناه پذیرد مگر پند و آید به راه» (مینوی، ۱۳۶۹: ۵۳۹-۵۴۰)

شاهزاده نیز پس از اثبات بی‌گناهی‌اش، زمانی که هر یک از وزرا برای مجازات کنیزک، برنامه‌ای می‌چینند، به پدرش می‌گوید: «بر زنان کشتن نبود، خاصه که قتل به حکم شرع و جوب ندارد، اما به نزدیک من آن است که موی او را بسترند و روی او سیاه کنند و بر خری سیاه نشانند و گرد شهر بگردانند و منادی فرمایند که هر که با ولی نعمت خویش خیانت اندیشد، جزای او این باشد. پس مثال فرمود تا بر همین‌گونه تأدیپ در باب او تقدیم کردند» (ظهیری سمرقندی، ۱۳۸۱: ۲۳۰). و این چنین، شاهزاده مانع مرگ کنیزک خطاکار شد.

نتیجه‌گیری

عشق نامادری به پسرخوانده، موضوعی است که علاوه بر داستان سیاوش در شاهنامه، در داستان شاهزاده در سندبادنامه و همچنین در آثار ادبی ایران و جهان بارها به چشم خورده است. این دو داستان، هرچند در جزئیات روایت و پایان، تفاوت‌هایی دارند، از نظر ساختار و مضامین اصلی و ویژگی‌های شخصیت‌های اصلی داستان، شباهت‌های قابل توجهی با یکدیگر دارند که می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- پیش‌بینی آینده هر دو شخصیت اصلی داستان‌ها پس از تولد

- پرورش دو قهرمان، دور از خانواده

- بازگشت به قصر، پس از تعلیم

- رفتن به شبستان

- عشق نامادری به پسرخوانده (قهرمان داستان)

- پاک‌دامنی قهرمان و وفاداری او به پدر

- تهمت زدن به قهرمان
- کیفر با وجود بی‌گناهی
- اثبات بی‌گناهی قهرمان
- بخشیدن گناهکار و نجات او از مرگ

با وجود این شباهت‌ها، پایان دو داستان کاملاً متفاوت است و شاهزاده در سندبادنامه پس از درگذشت پدر با آرامش به تخت پادشاهی می‌رسد؛ اما داستان سیاوش، پایانی تراژیک دارد. سیاوش برای گریز از دسیسه‌های سودابه با افراسیاب صلح می‌کند و به توران می‌رود و سرانجام با توطئه گرسیوز، افراسیاب او را بی‌گناه می‌کشد و سپس رستم به خون‌خواهی او برمی‌خیزد و سودابه را دو نیم می‌کند و می‌کشد و با کمک کیخسرو، پسر سیاوش، افراسیاب را از پای درمی‌آورد. این تفاوت در پایان‌بندی، بازتابی از زمینه‌های اسطوره‌ای و فرهنگی متنوع در هر دو اثر است که نشان‌دهنده تنوع نگاه به عدالت، سرنوشت و وفاداری در ادبیات کلاسیک ایران است.

منابع

- جمشیدی، زهرا و عباس محمدیان (۱۳۹۹) «نویافته‌های داستان سیاوش در خلال روایت کردی الماس‌خان کندوله‌ای»، پژوهش‌نامه ادب حماسی، سال شانزدهم، شماره ۲، پیاپی ۳۰، صص ۱۰۷-۱۳۰.
- دبیرسیاکی، سید محمد (۱۳۷۸) داستان سیاوش (داستان‌های نامورنامه باستان شاهنامه فردوسی)، تهران، پیوند معاصر.
- روزبه، محمدرضا و فریبا ایازی (۱۳۹۲) «بررسی تطبیقی الگوهای عشق ممنوع (سودابه و سیاوش، زلیخا و یوسف، فدر و هیپولیت)»، فصلنامه پژوهشی کاوش‌نامه، سال چهاردهم، شماره ۲۶، صص ۲۰۰-۱۷۵.
- 20.1001.1.17359589.1393.14.26.7.1
- زندى‌زاده، هومن (۱۳۹۰) بررسی نمایشنامه هیپولیت و داستان سیاوش با رویکرد اسطوره‌شناسی تطبیقی، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، رشته ادبیات فارسی، گرایش ادبیات نمایشی، استاد راهنما بهمن نامورمطلق، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرکزی، دانشکده هنر.
- شمیسا، سیروس (۱۳۹۴) انواع ادبی، چاپ پنجم، تهران، میترا.
- صادق‌زاده، محمود و مصطفی کرم‌پناه (۱۳۹۹) «بررسی تطبیقی یوسف و زلیخا از قرآن مجید و سیاوش و سودابه از شاهنامه»، فصلنامه مطالعات شهریارپژوهی، سال هفتم، شماره ۲۴، صص ۵۷۷-۵۸۷.
- ظهیری سمرقندی، محمدبن علی (۱۳۸۱) سندبادنامه، تصحیح محمدباقر کمال‌الدینی، تهران، میراث مکتوب.
- عاملی، بهاء‌الدین محمدبن حسین بن عبدالصمد (شیخ بهایی) (۱۳۷۹) کشکول، تصحیح عزیزالله کاسب، چاپ ششم، تهران، گلی.
- فرامرزی‌فرد، سعیده و سیاوش مرادی و هادی خدیور (۱۳۹۹) «نشانه‌شناسی مفهوم عشق در منظومه ویس و رامین بر اساس نظریه رمزگان دانیل چندلر»، فصلنامه علمی تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)، دوره دوازدهم، شماره ۴۴، صص ۲۶۵-۲۸۶.
- 10.30495/dk.2020.677301
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۸۶) شاهنامه، به کوشش جلال خالقی‌مطلق، ۸ جلد، ج ۲، تهران، مرکز دایرة‌المعارف بزرگ اسلامی.
- قدس، مجتبی و عاطفه طهوری (۱۳۹۰) «مقایسه کلیله‌ودمنه و سندبادنامه»، فصلنامه اندیشه‌های ادبی، سال دوم از دوره جدید، شماره ۸، صص ۱۷۵-۱۹۸.
- کمال‌الدینی، محمدباقر (۱۳۸۲) سندباد حکیم (بازنویسی کتاب سندبادنامه ظهیری سمرقندی)، چاپ دوم، تهران، مؤسسه فرهنگی اهل قلم.
- مجیدی، مریم (۱۳۹۹) «مقایسه تطبیقی داستان سیاوش و رامایانا با توجه به بن‌مایه‌های مشترک»،

دوفصلنامه ادبیات پهلوانی دانشگاه لرستان، سال چهارم، شماره ۶، صص ۳۰۳-۳۳۰.

<http://doi.org/10.22034/heroic.2023.1.1.10>

محمدپور کچلام، قربان (۱۳۹۰) بررسی تطبیقی جنبه‌های دراماتیک در دو داستان سیاوش و سودابه و یوسف و زلیخا، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، استاد راهنما شیرین بزرگمهر، دانشگاه هنر تهران، دانشکده سینما و تئاتر.

مشهدی، محمدمیر و عبدالله واثق عباسی (۱۳۹۳) «رویکرد تحلیلی به عناصر داستانی سندبادنامه»، متن‌شناسی ادب فارسی (علمی- پژوهشی)، سال ششم، دوره جدید، شماره ۱، صص ۶۱-۷۶.

ملکوتی، سیدعلی (۱۳۸۶) «نگاهی متن‌محور به سندبادنامه ظهیری سمرقندی»، آینه پژوهش، دوره بیستم، شماره ۱۱۵، صص ۱۸-۲۷.

مینوی، مجتبی (۱۳۶۹) داستان سیاوش از شاهنامه فردوسی، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

نحوی، علی‌اکبر و علی‌امینی (۱۳۹۲) «سیاوش و سودابه (بررسی تطبیقی موارد مشابه در اساطیر و ادبیات ملل)»، مجله پژوهشی بوستان ادب دانشگاه شیراز، شماره ۱، صص ۱۳۹-۱۶۳.

<https://doi.org/10.22099/jba.2013.1549>

هنر، علی‌محمد (۱۳۸۷) یادداشت‌های سندبادنامه، تهران، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار. یاحقی، محمدجواد (۱۳۹۸) فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی، چاپ ششم، تهران، فرهنگ معاصر.